

Kreativnost u službi inkluzije: primjeri hrvatske dobre prakse u izvedbenim umjetnostima

Svjetlana Kopčinović*
svjetlana.kopcinovic@outlook.com
<https://orcid.org/0009-0007-2818-818X>

Mario Kovač***
mariokovac69@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2715-8732>

Branko Banković***
brankobankovic@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-1013-9317>

Damir Démonja****
ddemonja@irmo.hr
<https://orcid.org/0000-0002-4186-5137>

<https://doi.org/10.31192/np.22.2.9>
UDK: 316.344.6-056.36:7.071.2
159.954: 316.344.6-056
Prethodno priopćenje /
Preliminary communication
Primljeno: 1. rujna 2023.
Prihvaćeno: 19. siječnja 2024.

Aktivnosti izvedbenih umjetnosti dramskog i plesnog izražavanja s osobama s invaliditetom, točnije s osobama s intelektualnim teškoćama, kao posebno osjetljivom i marginaliziranom skupinom ljudi, u Republici Hrvatskoj intenziviraju se posljednjih godina. Međutim, ova tema nedovoljno je bila znanstveno i stručno istraživana. U ovome radu pokazat će se kako izvedbene umjetnosti dramskog i plesnog izražavanja iskoristiti u edukacijsko-rehabilitacijskoj praksi, odnosno u osnaživanju osoba s intelektualnim teškoćama u području razvoja samosvijesti i samozastupanja te u poticanju umjetnika za suradnju s osobama s intelektualnim teškoćama u stvaranju umjetničkog djela. Doprinos ostvarivanju ovih ciljeva prikazat će se kroz neposredno iskustvo uključivanja osoba s intelektualnim teškoćama u izvedbene umjetnosti, u proces stvaranja i javnog predstavljanja dvaju glazbeno-scenskih kolaža. Nakana je ovoga rada

* Svjetlana Kopčinović, mag. rehab. educ., voditeljica Odsjeka za osobe s invaliditetom, Hrvatski Crveni križ – Gradsko društvo Crvenog križa Zagreb, Ilica 223, HR-10000 Zagreb.

** Dr. sc. Mario Kovač, akademski kazališni redatelj, samostalni umjetnik, Sedlo 10, HR-10000 Zagreb.

*** Branko Banković, plesač, koreograf i plesni pedagog, samostalni umjetnik, Brune Bušića 26, HR-10000 Zagreb.

**** Dr. sc. Damir Démonja, znan. savj. u trajnom izb., Institut za razvoj i međunarodne odnose, IRMO, Odjel za međunarodne gospodarske i političke odnose, Ljudevita F. Vukotinovića 2, HR-10000 Zagreb.

dati doprinos preusmjeravanju navedenih aktivnosti iz područja socijalne skrbi i povremenih društvenih projekata pojedinaca i nevladinih udruga u područja umjetnosti i kulture. To je važno zbog razumijevanja, prihvaćanja, podrške i implementiranja načela inkluzije u svakodnevnom životu osoba s intelektualnim teškoćama i svih onih s njima povezanih u interakciji na bilo koji način i u bilo kojem opsegu i intenzitetu.

Ključne riječi: *edukacijsko-rehabilitacijska praksa, inkluzija, intelektualne teškoće, izvedbene umjetnosti, kreativnost, osnaživanje, Republika Hrvatska.*

Uvod

Inkluzija osoba s intelektualnim teškoćama: ideja i praksa

Inkluzija (lat. *inclusio*) znači uključiti/uključivanje. U kontekstu kojim ćemo se baviti u ovome radu, riječ je o promišljanju, zauzimanju i uključivanju osjetljive i marginalizirane skupine osoba s invaliditetom, u našem primjeru osoba s intelektualnim teškoćama, u život zajednice, odnosno njihovim pravom na život u zajednici na istim temeljima i ravnopravno s ostalim članovima te zajednice. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom definira ih kao osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njihovo cjelovito i učinkovito sudjelovanje u društvu ravnopravno s drugima.¹ Oko 87 milijuna osoba u Europskoj uniji živi s nekim oblikom invaliditeta. Mnoge osobe s invaliditetom u Europi nemaju jednake mogućnosti u životu kao drugi. Nisu im dostupne sve škole, radna mjesta, infrastruktura, proizvodi, usluge i informacije, a s njima se, ponekad, i loše i nepravedno postupa. Zaposlena je samo polovina osoba s invaliditetom, dok je to slučaj za tri četvrtine osoba bez invaliditeta. Riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti izloženo je 28,4 % osoba s invaliditetom, u odnosu na 17,8 % osoba bez invaliditeta. Samo 29,4 % osoba s invaliditetom stekne visokoškolsku kvalifikaciju, dok je to slučaj za 43,8 % osoba bez invaliditeta. Diskriminirano se osjeća 52 % osoba s invaliditetom.² Prema podacima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, u rujnu 2022. godine, osobe s invaliditetom činile su oko 16 % ukupnog stanovništva Republike Hrvatske. Unutar tog postotka, od svih vrsta invaliditeta (tjelesna, intelektualna i mentalna oštećenja te poremećaji iz spektra autizma), najčešće prevladavaju

¹ Usp. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, *Službeni list Europske unije*, 11/66 (2010), 57-81, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22010A0127\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:22010A0127(01)&from=EN) (07.08.2023).

² Usp. Europska komisija, Zapošljavanje, socijalna pitanja i uključenost, Socijalna zaštita i socijalno uključivanje, Osobe s invaliditetom, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=hr&catId=1137> (07.08.2023).

višestruka oštećenja (30,2 %). Najveći broj osoba s invaliditetom je u dobnoj skupini 65+ (45,7 %), u radno-aktivnoj dobi 20-64 godine (43,1 %), a invaliditet postoji i u dječjoj dobi 0-19 godina (11,2 %).³

Život u zajednici jedan je od temeljnih preduvjeta za ostvarivanje više drugih prava kao što su pravo na rad, zapošljavanje, obrazovanje, zdravlje, stanovanje, sport, kulturu, interpersonalne odnose i drugo, a smanjena uključenost osoba s invaliditetom u život zajednice proizlazi iz društvene (okolinske) onemogućenosti sadržaja, usluga, informacija, komunikacija i podrške. Posljedica toga je segregacija i marginalizacija koja osobe s invaliditetom neizbježno dovodi u povećan rizik od siromaštva, socijalne isključenosti i nemogućnosti da se ostvare kao osobe.

Proces značajnije promjene započeo je donošenjem Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda (1948.)⁴ i Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom (2011.)⁵ kao ključnim pomacima koji su omogućili stvaranje daljnjeg političkog, zakonodavnog i praktičnog okruženja i preduvjeta za djelovanje. Iz njih su proizašli Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950.),⁶ Europska socijalna povelja (1961.),⁷ Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2000.)⁸ i Europska strategija za osobe s invaliditetom 2010.-2020. (2010.)⁹ te njezin nastavak Europska strategija o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021.-2030. (2021.) s odgovarajućim protokolima.¹⁰ Republika Hrvatska potpisnica je svih navedenih dokumenata i drugih važnih u ovome području. Na temelju tih dokumenata donijela je vlastite zakone, podzakonske akte i strategije za prilagodbu i poboljšanje života svo-

³ Usp. IZVJEŠĆE O OSOBAMA S INVALIDITETOM U REPUBLICI HRVATSKOJ, Zagreb, Hrvatski zavod za javno zdravstvo, rujan 2022., 4, https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2022/10/Izvjesece_o_osobama_s_invaliditetom_2022.pdf (07.08.2023).

⁴ Usp. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Archives_1950_Convention_ENG (07.08.2023); Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, *Narodne novine*, 12/2009, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2009_11_12_143.html (07.08.2023).

⁵ European Commission, Employment, Social Affairs & Inclusion, United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities-Employment, Social Affairs & Inclusion - European Commission (europa.eu) (07.08.2023).

⁶ Usp. European Court on Human Rights, European Convention on Human Rights, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (08.08.2023).

⁷ Usp. Europska socijalna povelja, *Narodne novine*, 15/2022, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2002_12_15_172.html (07.08.2023).

⁸ Usp. Charter of Fundamental Rights of the European Union, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (07.08.2023).

⁹ European Commission, Employment, Social Affairs & Inclusion, European Disability Strategy 2010-2020, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM_%3A2010%3A0636%3AFIN%3Aen%3APDF (07.08.2023).

¹⁰ Usp. European Commission, Employment, Social Affairs & Inclusion, Union of Equality. Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes> (07.08.2023).

jih građana s invaliditetom, koji su rezultirali procesom deinstitucionalizacije, odgojno-obrazovnim uključivanjem djece s teškoćama u redovni sustav odgoja i obrazovanja, većim angažmanom na osiguravanju prostorne pristupačnosti, poticanjem zapošljavanja osoba s invaliditetom i drugim. Međutim, još uvijek preostaje puno zadataka koje treba ostvarivati da bi ovaj proces nastavio oživotvorenje modela ljudskih prava.

Način na koji se konstrukt intelektualnih teškoća definira ima velike posljedice na milijune ljudi. Utječe na njihov socijalni i pravni status te na usluge i podršku koja im je potrebna. Promjene u definiranju intelektualnih teškoća rezultat su stjecanja novih znanja o samoj pojavi i ulaganja napora da bi se očuvalo dostojanstvo ovih osoba. Intelektualne teškoće definiraju se s pedagoškog, psihološkog, socijalnog i medicinskog aspekta. Tako je kriterij za medicinske definicije uzrok, a za socijalne stupanj socijalne adaptacije, za pedagoške sposobnost za odgoj i obrazovanje. Svaki od ovih aspekata veoma je značajan u definiranju intelektualnih teškoća, ali sve ove definicije imaju uzak profesionalni pristup.¹¹

U ovome radu koristit ćemo u stručnoj javnosti općeprihvaćenu i najčešće korištenu definiciju *American Association on Intellectual and Developmental Disabilities*, AAIDD, kao najstarijeg i najvećeg profesionalnog društva koje se bavi ovim područjem još od 1876. godine. Posljednje, dvanaesto izdanje priručnika AAIDD, objavljeno je 2021. godine, a prema njemu intelektualne teškoće/onemogućenost (engl. *disability*) definiraju se kao stanje koje karakteriziraju značajna ograničenja u intelektualnom funkcioniranju i adaptivnom ponašanju koja nastaju prije dvadeset druge godine života (u prijašnjim izdanjima, prije osamnaeste godine života).¹² Pri tome se intelektualno funkcioniranje odnosi na opću mentalnu sposobnost (učenje, rasuđivanje, rješavanje problema itd.) i mjeri se IQ testom (rezultati 70-75 i manje). Adaptivno ponašanje je skup vještina koje ljudi uče i izvode u svakodnevnom životu:

- konceptualne vještine (jezik i pismenost, pojmovi novca, vremena i brojeva, samousmjeravanje),
- društvene vještine (međuljudske, društvena odgovornost, samopoštovanje, lakovjernost/naivnost, rješavanje društvenih problema, sposobnost poštivanja pravila/zakona, izbjegavanje žrtve) i

¹¹ Više o tome: Milena NIKOLIĆ, Medina VANTIĆ-TANJIĆ, Definiranje intelektualnih teškoća u 21. stoljeću, *Defektologija*, 21 (2015) 2, 105-110; https://www.researchgate.net/profile/Milena-Nikolic-8/publication/342889627_DEFINIRANJE_INTELEKTUALNIH_TESKOCA_U_21_STOLJECU/links/5f0c46f392851c38a519aa9c/DEFINIRANJE-INTELEKTUALNIH-TESKOCA-U-21-STOLJECU.pdf (07.08.2023).

¹² Usp. Robert L. SCHALOCK, Ruth LUCKASSON, Marc J. TASSÉ, *Intellectual Disability. Definition, Diagnosis, Classification, and Systems of Supports*, Washington, American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD), 2021, 13-14.

- praktične vještine (aktivnosti svakodnevnog života, profesionalne vještine, briga o zdravlju, putovanje/prijevoz, rasporedi/rutine, sigurnost, korištenje novca, telefona, itd.).¹³

Šire promišljajući, inkluzija je izravno povezana s unaprjeđenjem kvalitete života osoba s intelektualnim teškoćama. Svjetska zdravstvena organizacija je 1993. godine definirala kvalitetu življenja kao individualnu percepciju vlastite pozicije u životu u kontekstu kulturalnih i vrijednosnih sustava u kojima se živi i u odnosu na vlastite ciljeve, očekivanja, standarde i preokupacije.¹⁴ Riječ je o složenom konceptu koji uključuje fizičko zdravlje, psihološko stanje osobe, stupanj samostalnosti, socijalne odnose, osobna uvjerenja i odnos prema bitnim značajkama okoline.¹⁵ Zajedničko obilježje različitih pristupa je da naglašavaju važnost primarnog promatranja kvalitete življenja na razini pojedinca. Međutim, naglašava se i činjenica da pojedinci žive u okolini koja je obilježena različitim fizičkim, društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim obilježjima. Svaki pojedini aspekt neke okoline ima vlastitu »kvalitetu« koja utječe na kvalitetu življenja kakvom je doživljavaju pojedinci.¹⁶ Lindstrom navodi četiri osnovna aspekta s kojih se može promatrati kvaliteta življenja:

1. osobni (tjelesne, psihološke i duševne značajke),
2. međuljudski (obiteljske, prijateljske i društvene mreže socijalnih odnosa),
3. okolni ili izvanjski (uvjeti stanovanja, rada, prihodi i sl.), i
4. globalni (kulturne specifičnosti, stanje ljudskih prava i društvena skrb za pojedinca).¹⁷

Radi izbjegavanja izolacije i marginalizacije osobama s intelektualnim teškoćama treba omogućiti brojnija različita neposredna iskustva i znanja da bi na temelju njih mogle donositi odluke o svojem životu. Jedno od tih iskustava je uključivanje osoba s intelektualnim teškoćama u područje umjetničkih aktivnosti plesa i drame kroz neposredno iskustvo rada s profesionalnim umjetnicima, što obrađujemo u ovome radu, pri čemu osobu s invaliditetom – intelektualnim

¹³ Usp. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, AAIDD, Defining Criteria for Intellectual Disability, <https://www.aidd.org/intellectual-disability/definition> (07.08.2023).

¹⁴ Usp. Carolyn HUGHES i dr., Quality of Life in Applied Research. A Review and Analysis of Empirical Measures, *American Journal on Mental Retardation*, 99 (1995) 6, 623-641.

¹⁵ Usp. Daniela BRATKOVIĆ, Bojana ROZMAN, Čimbenici kvalitete življenja osoba s intelektualnim teškoćama, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja 2006*, 42 (2007) 2, 101-112, 101, http://hrri.erf.hr/wp-content/uploads/2020/05/Bratkovic_Roznam_Cimbenici_kvalitete_zivljenja_osoba_s_intelektualnim_teskocama.pdf.

¹⁶ Usp. *isto*, 103.

¹⁷ Usp. Bengt LINDSTROM, Quality of life. A model for evaluating Health for all. Conceptual considerations and policy implications, *Soz Präventivmed*, 37 (1992) 301-306. Vidi i: Snježana SEKUŠAK-GALEŠEV, Zrinjka STANČIĆ, Ljiljana IGRIĆ, Škola za sve, razvrstavanje učenika i čimbenici učenja, u: Ljiljana IGRIĆ (ur.), *Osnove edukacijskog uključivanja – Škola po mjeri svakog djeteta je moguća*, Zagreb, Školska knjiga; Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015, 203-249.

teškoćama vidimo kao mogućeg umjetnika i/ili uživatelja umjetnosti. Istovremeno, ostvaruje se i doživljaj neposrednog iskustva profesionalnih umjetnika radi njihova daljnjeg profesionalnog angažmana na uključivanju osoba s intelektualnim teškoćama u vlastita umjetnička područja, kao i iskorak u osvješćivanju, ohrabrivanju i podršci drugim kolegama umjetnicima za djelovanje s populacijom i prema populaciji osoba s invaliditetom, odnosno intelektualnim teškoćama. Pritom smo pratili i učinak umjetničkih aktivnosti na osnaživanje osoba s intelektualnim teškoćama u daljnjem procesu razvoja njihovih socijalnih vještina kao neizostavnog čimbenika uspješnih interpersonalnih odnosa, a poznato je da se sa socijalnim vještinama ne radamo već se one uče i vježbaju.

U jednoj od najpoznatijih teatroloških knjiga 20. stoljeća, »O pozorištu« Vsevoloda E. Mejerholjda, u poglavlju posvećenom biomehanici, ovaj legendarni kazališni inovator naglašava da svaki glumac mora biti fizički uspješan, odnosno mora imati precizan vid, stabilnost i u svakom trenutku osjećati težište svoga tijela.¹⁸ Mejerholjd to piše davne 1922. godine, kada je društvena pozicija osoba s invaliditetom bila znatno drukčija nego danas i tada je bilo nezamislivo da osobe s ozbiljnijim invaliditetom aktivno sudjeluju u javnom, kulturnom i/ili političkom životu. Doduše, postojale su rijetke iznimke od tog pravila, ali je činjenica da su umjetnici s invaliditetom bili rijetkost sve do 1980-ih godina, kada se u povijesti umjetnosti pojavljuje termin »disability art« (u slobodnom prijevodu »umjetnost s invaliditetom«). »Disability art« je umjetnička i kulturalna praksa koja njeguje nov, drukčiji pristup temama tijela, života, ponašanja te ljudskih i socijalnih prava osoba s invaliditetom.¹⁹ Kroz povijest umjetnosti osobe s raznim invaliditetima uglavnom su bile subjekti mnogih umjetničkih djela (u slikarstvu, kiparstvu, književnosti te, u novije doba, na fotografiji i filmu), a vrlo rijetko autori i stvaratelji. Važno je istaknuti da je i u psihosociološkim studijama novijeg vremena naglasak pristupu dotad uglavnom marginaliziranoj populaciji prešao iz medicinskog područja u ono društveno. Tako je danas naglasak na radu s njima, umjesto dotadašnjih praksi getoizacije ili prisilne hospitalizacije, usmjeren prema uključenju u aktivan život zajednice. Štoviše, u svijetu nisu rijetkost visokoškolske umjetničke ustanove koje potiču upisivanje mladih umjetnika s invaliditetom u svoje programe. Od svog osnutka 1993. godine, »Society for Disability Studies« (Društvo za studije invaliditeta), diljem svijeta umrežena profesionalna organizacija odgojno-obrazovnih djelatnika, istražuje politike i prakse svih marginaliziranih skupina s namjerom da obuhvati njihovu društvenu funkciju, za razliku od fizičke ili medicinske.²⁰ Studiji invaliditeta osnovani su sa željom da odvoje osobe s invaliditetom i njihov socijalni i umjetnički angažman od mitova i stigmi kakvima su u povijesti bili izloženi.

¹⁸ Usp. Vsevolod E. MEJERHOLJD, *O pozorištu*, Beograd, Nolit, 1976.

¹⁹ Usp. Miško ŠUVAKOVIĆ, *Curatorial Perspectives on the Body, Science and Technology*, Zagreb, Kontejner – biro suvremene umjetničke prakse, 2010, 40-46.

²⁰ Usp. Society for Disability Studies, Society for Disability Studies – A non-profit organization that promotes the study of disability in social, cultural, and political contexts (disstudies.org) (07.08.2023).

Pregled literature i izvora

Inozemna i hrvatska literatura i izvori o umjetničkom radu osoba s intelektualnim teškoćama malobrojni su. Od dostupne literature i izvora, među kojima su knjige, zbornici radova, nacionalni strateški dokumenti i internetske stranice, izdvojili smo one koji su bili polazište i poticajne zbirke informacija za proučavanje teme kreativnog rada u službi inkluzije, dakle uključivanja osoba s intelektualnim teškoćama u dramsku i plesnu umjetnost. Dragocjen izvor informacija jednog od mogućih pristupa temi umjetničkog rada osoba s intelektualnim teškoćama i umjetnika bez teškoća je knjiga »Inclusive Arts Practice and Research: A Critical Manifesto«, u kojoj se inkluzivna umjetnost prikazuje bitno različitom u odnosu na neke druge pristupe kao što su umjetnost invaliditeta, umjetnička terapija ili autsajderska umjetnost.²¹ Konkretni, praktični primjeri i smjernice za promišljanje o umjetnosti invaliditeta (*Disability Art*), pisani, slikovni i video primjeri stvaralaštva umjetnika s invaliditetom, ali i rasprave o vrlo važnoj temi organizacijske i financijske podrške u ovome području, pružio je rad »Reflecting on change – Exploring an international disability art programme«,²² kao i brojni drugi materijali dostupni na internetskoj stranici »Disability Arts International« British Councila.²³

Od hrvatskih autora posebno mjesto ima knjiga Marija Kovača »Udahnuti svjetla pozornice« u kojoj se, prvi put u Hrvatskoj, donose odgovarajuće metodologije koje se bave teatarskom praksom sa slijepim i slabovidnim osobama.²⁴ Autor ih temelji na vlastitim osobnim dugogodišnjim iskustvima prilikom korištenja raznih glumačkih tehnika u radu s tzv. hendikepiranim osobama, posebno ističući visoku umjetničku kvalitetu njihova rada. Ova je knjiga autorova disertacija u kojoj se on ograđuje od tzv. terapijskog teatra i usredotočuje na tehnička pitanja scenskog lika i situacije, učinkovito skreće pozornost javnosti, posebno umjetničke, na ovaj zanemareni segment hrvatskog kazališnog života. Knjiga, pak, »Art terapija i kreativnost« donosi teorijske spoznaje i praktične aktivnosti te daje presjek navedene problematike u Hrvatskoj i svijetu.²⁵ U istraživanju za ovaj znanstveni rad, ona je poslužila za izvor informacija u korištenju plesne i dramske umjetnosti kao alata u procesima značajnima za fizičku, psihičku i socijalnu dobrobit osoba s intelektualnim teškoćama. »Zbornik radova Prve međunarodne umjetničke i znanstvene konferencije Osobe s

²¹ Usp. Alice FOX, Hannah MACPHERSON, *Inclusive Arts Practice and Research: A Critical Manifesto*, New York, Routledge, 2015.

²² Tim WHEELER, *Reflecting on change – Exploring an international disability art programme*, British Council, 2021, Reflecting on change. Exploring an international disability arts programme. (britishcouncil.org) (17.08.2023).

²³ Usp. British Council, Disability Arts International, Europe Beyond Access - Disability Arts International (17.08.2023).

²⁴ Usp. Mario KOVAČ, *Udahnuti svjetla pozornice*, Zagreb, Hrvatski centar ITI, 2016.

²⁵ Usp. Dijana ŠKRBINA, *Art terapija i kreativnost*, Zagreb, Veble commerce, 2013.

invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju», održane 5. i 6. prosinca 2019. godine u Osijeku, dokaz je da i u Hrvatskoj postoji interes za problematiku koja se obrađuje u ovom znanstvenom radu kao i da se o ovoj temi treba raspravljati s različitih aspekata.²⁶ Naposljetku, Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine strateški je dokument kojim Republika Hrvatska nastavlja kreirati politiku prema osobama s invaliditetom, značajan svima koji na bilo koji način rade ili žele raditi na dobrobit osoba s invaliditetom, pa je, u tom smislu, i referentni okvir za neka buduća djelovanja.²⁷

Metodologija suradnje s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja

Značenje motivacije i osjećaj zadovoljstva bili su polazište u pristupu i uspostavi suradnje s osobama s intelektualnim teškoćama za uključivanje u aktivnosti plesnog i dramskog izražavanja. Metodologija suradnje imala je šest faza koje su pregledno i detaljno prikazane u tablici 1. U prvoj fazi – Upoznavanje – umjetnici su, svatko iz svojeg područja (ples, drama), druženjem i grupnim vježbama upoznavali osobe s intelektualnim teškoćama. Drugu fazu – Doživljaj tijela i prostora – činile su prilagođene vježbe za razvoj osjećaja sigurnosti, doživljaja vlastitog tijela i prostora, opuštanja te verbalnog i neverbalnog izražavanja. U trećoj fazi – Kreativnost – zajedno s osobama s intelektualnim teškoćama odabrane su teme i osmišljene scenske točke, a naglasak je stavljen na izražavanje vlastitih ideja, suradnju i povjerenje. Četvrtu fazu – Uvježbavanje – činila su iskustva pripreme i uvježbavanje prezentacije na sceni i pred publikom. Peta faza – Povratne informacije o procesu – bila je usmjerena na dobivanje povratnih informacija o dosadašnjim doživljajima i postignućima procesa. Resursi za dobivanje ovih informacija primarno su bile osobe s intelektualnim teškoćama, zatim subjektivni doživljaj umjetnika, a konzultirani su i stručni i drugi djelatnici u neposrednoj podršci te članovi obitelji osoba s intelektualnim teškoćama koji ih najbolje poznaju. Šesta faza – Javna presenta-

²⁶ Usp. Tatjana ILEŠ, Mirna SABLJAR (ur.), *Osobe s invaliditetom u umjetnosti, znanosti, odgoju i obrazovanju. Zbornik radova s 1. međunarodne umjetničke i znanstvene konferencije*, Osijek, Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2021; OSI-Zbornik-FINAL-WEB-2.pdf (unios.hr) (17.08.2023); Umjetnost i znanost u razvoju životnog potencijala. Art and science in life potential development, Znanstvena knjiga/Scientific book, Miroslav PRSTACIĆ (ur.), Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

²⁷ Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike Republike Hrvatske, Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine, <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Glavno%20tajni%C5%A1tvo/Godi%C5%A1nji%20planovi%20i%20strate%C5%A1ka%20izvje%C5%A1%C4%87a/Nacionalni%20plan%20izjedna%C4%8Davanje%20mogu%C4%87nosti%20za%20osobe%20s%20invaliditetom%20za%20razdoblje%20od%202021%20do%202027.%20godine.pdf> (17.08.2023).

cija – podrazumijevala je dva javna nastupa i dobivanje povratnih informacija o zadovoljstvu osoba s intelektualnim teškoćama u plesnom i dramskom izražavanju te njihovoj motivaciji za daljnje umjetničko izražavanje. S obzirom da je to bila vrlo heterogena skupina u svakom smislu, rezultati su se procjenjivali na temelju promatranja i bilježaka umjetnika te povratnih informacija osoba s intelektualnim teškoćama.

Tablica 1: Metodologija suradnje s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja

faza	metode	ciljevi
1. Upoznavanje	neformalni razgovori neformalno druženje vježbe upoznavanja i povezivanja razmjena informacija o vježbama	međusobno upoznavanje stjecanje povjerenja suradnja, traženje i davanje podrške dobivanje informacija o željama, potrebama, funkcioniranju i ponašanju
2. Doživljaj tijela i prostora	vježbe za razvoj psihičke i fizičke sigurnosti vježbe doživljaja vlastitog tijela vježbe (po)kretanja tijela vježbe opuštanja vježbe neverbalnog izražavanja	stjecanje sigurnosti u izražavanju pred drugima upoznavanje mogućnosti vlastitog tijela i pokreta samoizražavanje suradnja i tolerancija
3. Kreativnost	slobodno predlaganje tema slobodno predlaganje scenskih točaka slobodno predlaganje izražavanja varijacija na temu konačan dogovor i odabir scenskih točaka	poticanje mašte verbalno izražavanje neverbalno izražavanje artikulacija ideja razumijevanje sadržaja i konteksta
4. Uvježbavanje	uvježbavanje scenskih točaka uvježbavanje kretanja na sceni uvježbavanje ponašanja pred publikom i prema publici uvježbavanje improvizacija	motivacija ustrajnost traženje, dobivanje i davanje podrške utvrđivanje sadržaja i konteksta
5. Povratne informacije o procesu	verbalno izražavanje neverbalno izražavanje	artikulacija osobnog doživljaja iznošenje osobnog mišljenja izražavanje osobnih želja slobodan odabir načina izražavanja
6. Javna prezentacija	upoznavanje dvorane KD Vatroslava Lisinskog i pomoćnih prostora upoznavanje tehničkih službi i zaposlenika KD Vatroslava Lisinskog upoznavanje kulture ponašanja u koncertnoj/kazališnoj dvorani izvedba dvaju scenskih kolaža u Maloj dvorani KD Vatroslava Lisinskog	upoznavanje javne kulturne ustanove upoznavanje sa specifičnom kulturom ponašanja iskustvo nastupanja na sceni doživljaj vidljivosti, prihvaćanja i pripadanja

Svrha i ciljevi suradnje/aktivnosti s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja

Sve aktivnosti provodile su se u suradnji s Gradskim društvom Crvenog križa Zagreb u sklopu projekta sufinanciranog sredstvima EU »Kreativne terapije u radu s djecom i odraslima s invaliditetom – Aktivni i vidljivi u zajednici«. Ovaj projekt Gradsko društvo Crvenog križa Zagreb provodilo je u partnerstvu s Dnevnom centrom za rehabilitaciju djece i mladeži Mali dom Zagreb, koji je bio nositelj projekta, a trajao je od veljače 2021. do veljače 2023. godine. Projekt je sufinanciran sredstvima Europskog socijalnog fonda. Bio je usmjeren na više ranjivih skupina, kao i na druga područja, osim umjetničkog, a primarni mu je cilj bio razvoj i unaprjeđenje socijalnih usluga i programa s ranjivim skupinama te njihovo socijalno uključivanje. Uz plesnog i dramskog umjetnika, Gradsko društvo Crvenog križa Zagreb za ovaj je projekt angažiralo i glazbenog i likovnog umjetnika. Primarno se radilo grupnim radom, a provedeno je, uz ostale aktivnosti, ukupno 250 sati plesnih i 250 sati dramskih aktivnosti. Obuhvaćeno je bilo 50 osoba s intelektualnim teškoćama starijih od 21 godine, od čega je više od 35 bilo stalnih/redovitih. Omjer muških i ženskih osoba bio je pola-pola, a najviše uključenih bilo je u dobi od 29 do 46 godina. Većina intelektualnih teškoća uključenih osoba pripadala je tzv. lakim i umjerenim teškoćama, a manje od 5 osoba imale su teže i teške teškoće, pri čemu je više od polovice uključenih imalo višestruke teškoće (intelektualne s tjelesnim, mentalnim, teškoćama iz autističnog spektra i/ili drugih). Uključivanje u umjetničke aktivnosti bio je isključivo slobodan izbor osoba s intelektualnim teškoćama, pa su se neke od njih naknadno uključivale, a neke kasnije odustajale.

Svrha ovih aktivnosti bila je da se osobama s intelektualnim teškoćama omogući:

- neposredno iskustvo kreativnog izražavanja kroz ples i dramu,
- poticanje uključivanja u javne umjetničke programe, projekte i politike, te
- osnaživanje razvoja socijalnih vještina.

Projekt u sklopu kojega su umjetnici radili s osobama s intelektualnim teškoćama isključivo je podrazumijevao provedbu zadanog broja sati umjetničkih vježbi i predstavljanje toga rada na dva javna događanja. Umjetnici i stručni suradnici u podršci neformalno su dodatno iskoristiti projekt da zajednički prate učinak umjetničkih aktivnosti na osobe s intelektualnim teškoćama, a rezultati su prikazani u ovome radu. Nakon 16 sati (približno mjesec dana) provedbe aktivnosti iz oba umjetnička područja, za praćenje su odabrane 23 osobe s intelektualnim teškoćama, 13 žena i 10 muškaraca, koje su se redovito uključivale u dramske i plesne aktivnosti u tom razdoblju. S obzirom da je dogovor umjet-

nika i stručnih suradnika bio spontan, u vrijeme kada se projekt već provodio, nije bilo vremena za njegovu pripremu kao znanstvenog istraživanja, ali su se rezultati prikupljeni promatranjem pokazali vrijednima pažnje, zbog čega su i predstavljeni u ovome radu. Uočeni pozitivni učinci rezultirali su time da, i nakon završetka projekta, Gradsko društvo Crvenog križa Zagreb samostalno nastavlja redovitu provedbu aktivnosti umjetnika s osobama s intelektualnim teškoćama.

U prikupljanju podataka sudjelovali su dramski i plesni umjetnik, koji nisu poznavali sudionike, te edukacijski rehabilitator i dva radna instruktora (koji su u neposrednom radu sa sudionicima, dakle, koji ih poznaju). Radi ujednačavanja kriterija, promatranje je bilježeno prema dogovorenim vrijednostima procjenjivanja, za svaku osobu s intelektualnim teškoćama svaki put kada je sudjelovala u umjetničkim aktivnostima. Promatranje je ukupno trajalo 36 sati. Sažeti rezultati prikazani su u tablici 2.

Tablica 2: Rezultati suradnje s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja

Sudionici: osobe s intelektualnim teškoćama		
Ukupan broj sudionika: 23; 13 žena, 10 muškaraca Trajanje promatranja: 36 sati		Vrijednosti rezultata: 0 – ne postoji ili minimalno postoji 1 – malo 2 – značajno
Promatrano područje	Početna procjena Vrijednost rezultata / Broj sudionika	Završna procjena Vrijednost rezultata / Broj sudionika
1. Slobodno i otvoreno komuniciranje ideja, želja i potreba	0 = 2 1 = 13 2 = 8	0 = 0 1 = 8 2 = 15
2. Prihvaćanje novih načina izražavanja kroz ples i glumu	0 = 7 1 = 14 2 = 2	0 = 4 1 = 7 2 = 12
3. Igranje uloga	0 = 4 1 = 17 2 = 2	0 = 4 1 = 12 2 = 7
4. Orijehtacija u prostoru	0 = 2 1 = 14 2 = 7	0 = 0 1 = 9 2 = 14
5. Razumijevanje i poštivanje osobnih granica	0 = 4 1 = 17 2 = 2	0 = 1 1 = 5 2 = 17
6. Usvajanje i primjena vježbi koje umanjuju stres i fizičku napetost	0 = 19 1 = 4 2 = 0	0 = 2 1 = 6 2 = 17

Vježbe: svrha i ciljevi

Temelj rada s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja bile su vježbe djelomično posuđivane iz raznih tehnika i metoda glume (npr. K. S. Stanislavski, M. Čehov, A. Boal, C. Berry), odnosno nastale iz neposrednog zajedničkog iskustva rada, a u nastavku opisujemo primjere dramskih i plesnih vježbi korištenih u našem radu.

Prva vježba »Stroj« imala je za cilj otkriti vlastiti unutarnji ritam glumca/sudionika, ali i naučiti ga kako da ga prilagodi grupnoj dinamici. Glumac/sudionik je na sredini pozornice i zamišlja da je pokretni dio složenog stroja. Započinje pokret tijelom, mehanički, ritmički koji prati pripadajućim zvukom. Prilazi mu drugi glumac/sudionik i svojim tijelom dodaje novi dio stroju »proizvođači« nov pokret i nov zvuk. Potom prilazi treći sudionik i čini to isto dok, konačno, svi sudionici ne budu uključeni u taj sinkronizirani višestruko složeni stroj. Kao varijacije na vježbu grupi se može dati i neki objekt kojim stroj manipulira: boca, kišobran ili bilo što nadohvat ruke. Također, stroju se može dati i tematski dodatak: sudionici mogu »napraviti« stroj ljubavi, mržnje, operni, animiranog filma, državni stroj, američki, afrički, teroristički, orkanski stroj... varijacije su beskonačne. Treba izbjegavati klišeizirana rješenja, a voditelj vježbe može, povremeno, davati upute koje usporavaju ili ubrzavaju tempo rada stroja.

Brojna iskustva vođenja radionica pokazala su da je ova vježba ključna upravo za homogenizaciju grupe ili kolektiva. Izražavanje raznih emocija kreiranjem ovakve vrste stroja dobro je za razrješavanje nakupljenih dvojba, nedoumica i frustracija, a kada se takav stroj ne pojavljuje fizički u nekom prizoru, može poslužiti kao faza u potrazi za preciznim scenskim rješenjem. Ova vježba prilično je omiljena kod različitih polaznika radionica i treninga. Osim vježbanja koncentracije i poboljšanja kvalitete slušanja, smatra se izrazito zabavnom i izvan konteksta glumačkih vježbi. Taj aspekt »zabavnosti« nekih vježbi ne smije se zanemariti, a svaki voditelj vježbi trebao bi imati spremnih nekoliko takvih vježbi u slučaju da grupi padne koncentracija ili entuzijazam za rad. To je posebno važno u radu s mlađim polaznicima i djecom kojima ponekad treba korisne vježbe »zamaskirati« u igru.²⁸

Kroz zadane plesne vježbe, ali i one koje su temeljene na plesnoj improvizaciji, otvaran je prostor kreativnog tjelesnog istraživanja i širenja plesnog (tjelesnog) vokabulara. Jake kočnice socijalnog fizičkog kontakta znatno su smanjivane radom u grupi, gdje je poticanjem podržavanja pojedinca od drugih postupno jačana svijest grupnog kretanja i snage zajedništva/zajedničkog plesa. U vježbi u kojoj su dodane maska i lutka ulazilo se u svijet drugoga, a scenskim interpretiranjem pokreta i osjećaja zadanih vježbom pronalazili su se fizički prostori novoga u sebi. Radeći na interpretativnosti plesnog materijala, osobe s

²⁸ O tome više: Kovač, *Udahnuti svjetla pozornice...*

intelektualnim teškoćama osnaživane su u izražajnosti i snažnijem otvaranju prema emotivnim stanjima koja su zadana vježbom, dok su plesne ritmičke igre, uz jačanje koordinacije, imale za cilj probuditi želju za kretanjem i plesom. Sve vježbe započinjane su onima za opuštanje tijela, a tijekom cijelog trajanja aktivnosti poticalo se međusobno pažljivo slušanje, kultura prava na mišljenje i izražavanje vlastitog mišljenja, strpljivosti i tolerancije.

Druga vježba »Tijelo je glazba« imala je za cilj osloboditi tijelo u kretanju kroz pronalaženje vlastitog ritma i načina izvedbe, jačati plesni vokabular, svijest i osobno unutarne mapiranje pokreta te osnažiti osobnu izvedbenost. Plesači su u formaciji kruga, počinju disanjem u zadanim ritmovima, potom reakcijom tijela nadograđuju ritmički obrazac disanja, tijelo postaje sve slobodnije i snažnije uključeno u proces/izvedbu. Ulaz u dijalog s tijelom za učinak ima maštovitija i kreativnija kretanja. Potom se sudionici raspoređuju u dvije grupe, jednu nasuprot druge, kreće pitanje – odgovor, ritmički obrasci povezuju se s emotivnim i nastaje kontekst značenja koji stvara neverbalnu plesno/scensku priču. U vremenu kada grupe komuniciraju jača se osjećaj grupe i pripadnost grupi. Vježba osvještava proces udaha i izdaha, kako dah i disanje utječu na pokret i kretanje, na koji način dah može umiriti kretanje ili ga učiniti brzim i dinamičnim, kako dah može komunicirati i ostvariti dijalog s tijelom, partnerom i grupom. Podsvjesno kretanje nakon vježbe ostaje upisano u tijelo i djeluje oslobađajuće te obogaćuje plesni vokabular. Sve ovo pomaže prihvaćanju vlastitog načina kretanja i vlastitog tijela.

Rezultati rada s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja predstavljeni su u dvije predstave izvedene u Maloj dvorani Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog u Zagrebu: »Od Solferina do zvijezda«, 8. lipnja 2022. godine,²⁹ i »Zemlja mojih snova«, 25. siječnja 2023. godine.³⁰ Osim u neposrednoj izvedbi, u osmišljavanju obiju predstava aktivno su sudjelovale osobe s intelektualnim teškoćama. Također, u obje se predstave, uz autore ovoga rada, u pripremu i izvedbu aktivno uključilo jedanaest osoba iz kulturno-umjetničkog života. Predstave su izazvale oduševljenje publike, ali i samih izvođača, privukle su medijski interes, a dobile su i priznanja odgovarajućih stručnjaka i njihovu izjavu o potrebi većeg broja ovakvih aktivnosti i događanja u kojima osobe s intelektualnim teškoćama neposredno sudjeluju kao dokreatori i izvođači.

²⁹ Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Događanja, Glazbeno-scenski igrokaz »Od Solferina do zvijezda«, <https://www.lisinski.hr/hr/dogadanja/glazbeno-scenski-igrokaz-od-solferina-do-zvijezda/> (09.08.2023); Hrvatski Crveni križ HCK, Novosti, Predstava »Od Solferina do zvijezda« korisnika Gradskog društva Crvenog križa Zagreb, <https://www.hck.hr/novosti/predstava-od-solferina-do-zvijezda-korisnika-gradskog-drustva-crvenog-kriza-zagreb/11361> (09.08.2023).

³⁰ Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Događanja, Inkluzivni glazbeno-scenski kolaž »Zemlja mojih snova«, <https://www.lisinski.hr/hr/dogadanja/inkluzivni-glazbeno-scenski-kolaz-brzemlja-mojih-/> (09.08.2023).

Bez obzira na dosadašnji kreativan rad, umjetnici uključeni u provedbu aktivnosti priznali su da su dobili nova i dragocjena iskustva o radu s osobama s intelektualnim teškoćama, novu perspektivu za promišljanje o uključivanju osoba s intelektualnim teškoćama u svoj i javni umjetnički opus te dodatni poticaj za zalaganje za poštivanje, uvažavanje i ravnopravnost osoba s intelektualnim teškoćama. Inspirirani ovim iskustvom te pozitivnim javnim i društvenim odjecima, nakon završetka projekta nastavljena je suradnja umjetnika angažiranih na projektu s Gradskim društvom Crvenog križa Zagreb koje pruža socijalne usluge poludnevnog boravka i psihosocijalne podrške osobama s intelektualnim teškoćama. Osobe s intelektualnim teškoćama doživjele su, neke prvi put, iskustvo neverbalnog i verbalnog izražavanja kroz dramsku i plesnu umjetnost. Iako u početku sramežljiv, postupno je primijećen njihov sve veći angažman u izražavanju vlastitih kreativnih ideja. Kod svih osoba s intelektualnim teškoćama primijećeni su pozitivni pomaci u učestalosti izražavanja i artikulaciji svojih želja, kao i onoga što ne žele, odnosno osnaživanja da se zauzimaju za sebe. Uočeni su značajni pomaci u samoregulaciji kao i povećanje međusobne suradnje i podrške, bez obzira na dotadašnje međusobne individualne odnose ili odnose u grupi. Javna predstavljanja bila su vrlo važna u razvoju samopouzdanja, a vidljivost (uživo, u medijima) i pozitivne reakcije publike doživjeli su kao prihvaćanje u zajednicu i pripadnost zajednici.

Izazovi su prepoznati u namjerama većeg uključivanja osoba s intelektualnim teškoćama u amaterske i profesionalne umjetničke projekte. Stoga presudno je uključivanje profesionalnih umjetnika u rad udruga i drugih organizacija koje rade s osobama s intelektualnim teškoćama, umjetničko obrazovanje osoba s invaliditetom i dodatna edukacija osoba koje pružaju to obrazovanje. Također, nužna je podrška javnih službi u financiranju ovakvoga rada, prilagodbi i dostupnosti prostora osobama s invaliditetom kao umjetnicima i konzumentima najrazličitijih umjetničkih događanja.

Metode i izazovi rada s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja

Postupnost i prilagodljivost bili su ključni u radu s osobama s intelektualnim teškoćama u aktivnostima plesnog i dramskog izražavanja. Primijećeno je da je odgojna skučenost na »smijem« ili »ne smijem« u ovoj populaciji snažna, čime je potisnut njihov kreativni potencijal. Upravo drukčijim, našim pristupom, i radom, željeli smo pokazati da se ono potisnuto, zabranjeno pretvara u snažnu kreativnu snagu koja kroz izvedbene umjetnosti moćno oslobađa osjetljive društvene skupine.

Plesni teoretičari i teatrolozi prilikom opisivanja nekog izvedbenog čina koji u sebi sadrži koreografirane plesne elemente uglavnom se koriste terminima

»mimezis«, »kinetika«, »empatija«, dok fizičari, promatrajući iste sekvence pokreta, upotrebljavaju termin »mapiranje kretanja«. ³¹ Pišući o svojim iskustvima u spajanju interaktivne umjetničke prakse sa scenskim kretanjem tijekom kojih je osvijestila svoj, kako navodi, »dinamički indeks tijela«, Gretchen Schiller poziva se na čitav niz plesnih tehnika i sustava (ideokineza Lulu Sweigard, gyrotionika Julia Horvatha te plesne tehnike značajnih koreografa i koreografkinja kao što su Frederick Matthias Alexandar, Moshe Feldenkrais, Joseph Heller) objedinjujući njihov utjecaj na osobu kao terapiju tijela. ³² Treba istaknuti da autorica naglašava da pojam »terapija« ne koristi isključivo u medicinskom smislu. Po njoj, iz prakse navedenih tehnika i metoda izvire svijest o namjeri da se vježbama i treningom podigne kinestetska vrijednost tijela koja ne ovisi isključivo o mišićima i kosturu već o misaonom mapiranju tjelesnih pokreta. Bilježeći pomoću medicinskih aparata tjelesne reakcije svojih suradnika/plesača u svojim performansima i prostornim instalacijama zaključuje da njihove improvizirane reakcije na vanjske podražaje (glazba, razni zvukovi, video projekcije, svjetlosni efekti) koriste povratne informacije tijela da bi u svoja tijela »upisali« okolinu. ³³ Smatramo da je upravo ta karakteristika svojevrsna karika koja nedostaje u spajanju teorije izvedbene umjetnosti i edukacijsko-rehabilitacijskih metoda koje suvremena medicina koristi kao pomoćna pomagala u radu s osobama s invaliditetom. Ako ta praksa vrijedi za ples, nema nikakvog razloga da ne vrijedi i za klasičnu kazališnu umjetnost.

Kriteriji i očekivani rezultati

Kriteriji u provođenju aktivnosti plesnog i dramskog izražavanja bili su usmjereni isključivo na osobe s intelektualnim teškoćama:

- poštivanje njihova dostojanstva,
- uvažavanje njihovih želja i potreba,
- jasno, razumljivo i otvoreno obostrano komuniciranje,
- prilagodba vježbi i
- motiviranost i ustrajnost u umjetničkim aktivnostima.

³¹ Usp. Gretchen SCHILLER, Awakening 'the dynamic index of the body'. Linking movements awareness methods with interactive art practice, *International Journal of Performance Arts and Digital Media*, 1 (2005) 3, 179-188, 179.

³² Usp. *isto*, 179.

³³ Usp. *isto*, 181.

S aspekta umjetnika očekivani rezultati bili su:

- upoznavanje općih i individualnih kvaliteta osoba s intelektualnim teškoćama,
- prilagodba komunikacije,
- suradnja s osobama s intelektualnim teškoćama u stvaranju umjetničkih djela,
- osnaživanje umjetnika u zalaganju za pristupačnost i prilagođenost kulturnih sadržaja osobama s invaliditetom i
- širenje informacija, osobno i javno zalaganje za prava osoba s invaliditetom.

U odnosu na osobe s intelektualnim teškoćama očekivani rezultati bili su:

- iskustvo slobodnog i otvorenog komuniciranja ideja, želja i potreba,
- iskustvo slobodnog višeperspektivnog doživljaja umjetničkog izražavanja kroz ples i glumu,
- iskustvo igranja uloga,
- iskustvo nastupa na sceni i javnog nastupa,
- veće razumijevanje i poštivanje svojih i tuđih osobnih granica,
- učenje vježbi koje smanjuju stres i fizičku napetost,
- nadilaženje straha od izlaganja u grupi i javnosti i
- iskustvo pristupa objektu za izvođenje umjetničkih događanja (pozornici, iza pozornice, pomoćnim prostorijama i drugo).

Rezultati i diskusija

Rezultati cjelokupnog procesa bili su u skladu s očekivanjima umjetnika i stručnih radnika u podršci te su postavljeni ciljevi postignuti. Najveći doprinos ostvarenju ciljeva je u dobro osmišljenoj i primjenjivoj metodologiji, odnosno odabiru i slijedu provedenih faza. Pritom je važno spomenuti da se sljedećoj fazi nije pristupalo sve dok nisu postignuti ciljevi one prethodne. Jesu li ciljevi pojedine faze postignuti procjenjivalo se putem promjena u ponašanju osoba s intelektualnim teškoćama, njihovih verbalnih i neverbalnih poruka te pokazivanju spremnosti i prihvaćanju prijedloga za uključivanje u sljedeću fazu. Ono o čemu se posebno vodilo računa bilo je da svaki sudionik svojevoljno sudjeluje osobnim ritmom, da bude spreman i želi sudjelovati u sljedećoj fazi. Time je postignuta međusobna otvorena komunikacija, povjerenje i poštovanje, što je dovelo do motivacije za osobnim angažmanom. Postignuto je da osobe s intelektualnim teškoćama nauče i steknu naviku korištenja tehnike opuštanja.

Kako je proces odmicao, osobe s intelektualnim teškoćama sve su se više slobodno neverbalno i verbalno kreativno izražavale, čak i one koje su bile povučnije i zatvorenije, a ovo iskustvo prenijele su i u druga područja svoga života. Iz toga je proizašlo da su sve više počele izražavati što žele, a što ne žele te su svoje stavove brže, slobodnije i otvorenije komunicirale s ostalima. Pri tome je veliku ulogu imalo iskustvo prihvaćanja i podrške grupe. Isti su obrazac sudionici primijenili na vlastito prihvaćanje i pružanje podrške ostalim sudionicima, uključivo onima s kojima se prije toga nisu naročito dobro slagali ili ih doživljavali. Stručni radnici primijetili su poboljšanje u komunikaciji i funkcioniranju grupe i izvan umjetničkog rada. U odnosu na početak i završetak procesa, u području osvještavanja tijela i kretanja, primijećen je najmanji napredak među sudionicima. Međutim, on je i takav značajan kao početak učenja i vježbanja oslobađanja od prisutnih dugogodišnjih, duboko ukorijenjenih obrazaca poimanja tijela i kretanja.

Na kraju, javnim nastupima u renomiranoj koncertnoj dvorani u kojoj nastupaju brojni različiti umjetnici ili se događaju druga društveno značajna događanja, osobe s intelektualnim teškoćama dobile su iskustvo i »poruku« da u zajednici ima mjesta za njih izvan margina. Njihov nastup podržale su osobe iz javnoga života kao i članovi obitelji, prijatelji, susjedi i nepoznate osobe, nastupi su bili medijski popraćeni, a osobe s intelektualnim teškoćama kazale su da im je sve to vrlo važno.

U sferi inkluzije osoba s intelektualnim teškoćama u područja usluga u kulturi i umjetnosti te umjetničkog izražavanja i stvaralaštva osoba s intelektualnim teškoćama, kako se promjene događaju na globalnoj razini, tako se i u Hrvatskoj to pomalo mijenja, posebno projektima nevladinih udruga.³⁴ U sveopćoj skrbi o osobama s invaliditetom i nastojanjima za povećanjem kvalitete njihova života, vidljivo je da se promjene najsporije događaju u području kulture i umjetnosti, od participacije osoba s invaliditetom u umjetničkom obrazovanju i izražavanju vlastitih umjetničkih aspiracija, tako i u dostupnosti kulturnih i umjetničkih sadržaja osobama s invaliditetom: od transportnih i arhitektonskih zapreka, komunikacijskih prilagodbi do, općenito, osvještavanja poštivanja osoba s invaliditetom kao publike.

Na upoznavanju i prvim probama s osobama s intelektualnim teškoćama, umjetnici nisu znali što očekivati i strahovali su da neće znati pristupiti nekim očiglednim teškoćama s kakvima se nisu imali prilike susresti u svom dotadašnjem umjetničkom radu. Literatura o umjetničkom ili kazališnom radu (s)

³⁴ Neke nevladine udruge i njihovi realizirani projekti: Udruga za promicanje inkluzije (izložbe); Centar za kulturu Trešnjevka (#InkluLab, »Guide us in to Art«, »UPSET ART festival umjetnosti i inkluzije osoba s invaliditetom«); Muzej suvremene umjetnosti Zagreb (»Drugačiji i jednaki«); Kazalište slijepih i slabovidnih »Novi život«; Kazalište gluhih »Dlan«; Filmaktiv, Rijeka (produkcija i promocija audiovizualne umjetnosti i neformalna edukacija); UGNPGŽ – Udruga gluhih i nagluhih Primorsko-goranske županije, Rijeka; UGIN Filmski vrt, Rijeka (»Film svima«, prvo inkluzivno kino na otvorenom, i »Knjiga svima«, inkluzivni fond knjiga).

osoba(ma) s intelektualnim teškoćama malobrojna je, a i ono malo literature što se uspjelo pronaći bilo je usmjereno na terapeutsko-medicinski rad ili su to bili tek fragmenti neke veće cjeline kojoj metodologija rada nije bila uže područje proučavanja. Zbog nedovoljno odgovarajućih referenci i vlastitog neiskustva u radu s osobama s intelektualnim teškoćama, veći dio vremena tijekom rada umjetnici su se usredotočili na svoj instinkt, pažljivo osluškujući želje i potrebe osoba s kojima su radili, te na razmjenu opažanja i iskustava sa stručnim suradnicima u podršci. Stjecanje nekih vještina njihovom praktičnom primjenom samo po sebi je više osjetilno iskustvo te je i kod osoba s intelektualnim teškoćama ono nužno u procesu učenja. U Hrvatskoj, po našim saznanjima, još nema objavljenih knjiga o metodologiji »istraživanja u praksi«, izuzev disertacije Marija Kovača o radu sa slijepim i slabovidnim osobama. U današnje vrijeme nemoguće je zamisliti ozbiljne znanstvene teatrološke ili izvedbene studije bez kreativnog sudjelovanja aktivnih umjetnika: glumaca, redatelja, dramskih pisaca i svih ostalih kazališnih stvaratelja/djelatnika. Doduše, kroz povijest umjetnosti »praktičari« i »akademci« nisu uvijek blagonaklono gledali jedni na druge. Sjetimo se, na primjer, Aristotelove »Poetike« koja glumačko umijeće gotovo zaobilazi, no postmodernističke tendencije u 20. stoljeću dovele su ova dva pola do logičnog i gotovo harmoničnog suživota, baš kao što opisani umjetnički projekti dovode do harmoničnijeg suživota s osobama s intelektualnim teškoćama što je, u konačnici, bio i cilj projekta izražen kroz slogan »Aktivni i vidljivi u zajednici«.

Zaključak

Projekt Dnevnog centra za rehabilitaciju djece i mladeži Mali dom Zagreb i Gradskog društva Crvenog križa Zagreb »Kreativne terapije u radu s djecom i odraslima s invaliditetom – Aktivni i vidljivi u zajednici«, koji je ovim znanstvenim tekstom predstavljen, potvrdio je potencijal dramskog i plesnog izražavanja osoba s intelektualnim teškoćama. Taj potencijal pokazan je svojim učinkom na osobe s intelektualnim teškoćama i na proces njihova uključivanja u zajednicu. Na osobe s intelektualnim teškoćama, neposredne sudionike u projektu, pozitivan učinak posvjedočen je u jačanju njihova samopouzdanja i samozastupanja, verbalnog i neverbalnog izražavanja i socijalnih vještina te osvještavanja i doživljaja mogućnosti vlastitog tijela. Jednako važno pokazalo se to što ovakvi projekti osnažuju umjetnike i otvaraju mogućnosti suradnje umjetnika s osobama s intelektualnim teškoćama. Na taj način i umjetnici doprinose procesu inkluzije, odnosno uključivanju osoba s intelektualnim teškoćama u umjetnički i kulturni život u zajednici. Ovaj projekt malen je korak i doprinos promjeni otvaranja umjetničke zajednice prema osobama s intelektualnim teškoćama i drugim vrstama invaliditeta.

Svjetlana Kopčinović* – Mario Kovač** – Branko Banković***
– Damir Demonja****

Creativity in the Service of Inclusion: Examples of Croatian Good Practices in the Performing Arts

Summary

The involvement of people with intellectual disabilities in the fields of services in culture and art as well as their artistic expression and creativity, has not advanced much in the Republic of Croatia. This is slowly changing, especially through projects of non-governmental organizations co-financed by the EU funds or foreign organizations. Direct contact of artists with people with intellectual disabilities has proven to be an invaluable source of support enabling them to express themselves creatively and artistically and to participate themselves in the creation and consumption of art. At the same time, the added value of the creative and artistic expression of persons with intellectual disabilities involved in the activities are benefits in the physical, psychological and social fields. The analysed project is an invaluable source of support for the educational and rehabilitation profession, being the prevalent professional advocate of the idea of inclusion of people with disabilities. Also, the artists have enriched their own experience by participating in a completely new field of artistic creation. In the synergy of people with intellectual disabilities and artists, beautiful performing arts works were created that were publicly presented showing that there is public interest. However, it has also showed the necessity to invest efforts in different sectors in order to make such activities a public interest. Further research of the theme would be a welcome contribution.

Key words: educational-rehabilitation practice, inclusion, intellectual disabilities, performing arts, creativity, empowerment, Republic of Croatia.

(*na engl. prev. Damir Demonja*)

---

* Svjetlana Kopčinović, mag. rehab. educ., Head of the Department for Persons with Disabilities, Croatian Red Cross – City Society of the Red Cross Zagreb; Address: Ilica 223, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: svjetlana.kopcinovic@outlook.com.

** Mario Kovač, PhD, academic theater director, independent artist; Address: Sedlo 10, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: mariokovac69@yahoo.com.

*** Branko Banković, dancer, choreographer and dance teacher, independent artist; Address: Brune Bušića 26, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: brankobankovic@gmail.com

**** Damir Demonja, PhD, Senior Research Scientific advisor with tenure, Institute for Development and International Relations, IRMO, Department for International Economic and Political Relations; Address: Ljudevita F. Vukotinića 2, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: ddemonja@irmo.hr.